

KLÁRA ERDEI: AUF DEM WEGE ZU SICH SELBST: DIE MEDITATION IM 16. JAHRHUNDERT

Eine funktionsanalytische Gattungsbeschreibung. In Kommission bei Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1990. 285 (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, Bd.8.)

Magatartásforma vagy irodalmi műfaj? Alapvető emberi mentalitástípus vagy konkrét formai ismérvekkel is jellemezhető írásmű? Ezek lehetnek a legelső kérdések, amelyek a *meditáció* fogalmával kapcsolatban felmerülhetnek. E bonyolultnak tűnő, jogos kérdés azonban leegyszerűsödik, ha elkülönítjük a szó tágabb és szűkebb jelentéskörét. Tágabb értelemben az introvertált magatartás, a kontemplatív életvitel, a szellemi élmények önelvű, belső átélése lehet a meditáció ismertetőjegye, ez pedig már az ókori keleti filozófiákban fontos szerepet játszott. Amikor azonban ez a meditatív mentalitás írásművekben jelenik meg, akkor az irodalomnak válik témájává és műfajává is. Az átlagosnál azonban nehezebben körülhatárolható műfajává, mert karakterisztikus vonásai nem stílusából, szerkezetéből, formájából, hanem a benne jelentkező attitűdből, írói magatartásból erednek. Fontos kérdés tehát: sikerült-e a meditációról szóló könyv szerzőjének a vizsgált fogalmat úgy meghatározni, hogy az konkrét jellemzőivel legyen megragadható, az európai irodalomnak egy műfajaként legyen felfogható, s egy szűkebb időszakban fontos szerepet játszó írásművek összességéként legyen értelmezhető?

Erdei Klára számos bevezető megjegyzés után érkezik el oda, hogy pontos definíciót nyújtson vizsgált témájáról. Szerinte a meditáció az egyéni, intenzív lelki életnek, kegyességnek (Frömmigkeit) egy fázisa, írásos formájában pedig vallásos irodalmi műfaj, az akarat, értelem és érzelem által vezérelt reflexió, amely az istenismeretből kiindulva gyakran az önismeretre irányul (47.).

E definíciónak fontos eleme, hogy hangsúlyozza a meditatív magatartás és annak írásos formája közötti különbséget, s így

már magától értetődik, hogy a szerző csakis az utóbbit tekinti a továbbiakban vizsgálандónak. Az erősebb szűkítés is indokolt és világos: a meditáció önismeretre irányul, s több tényező mozgósítása szükséges hozzá. Ezt legfeljebb azzal egészíthetnénk ki, hogy az akarat, érzelem és értelem többnyire egyidejű, bár természetesen nem egyenlő súlyú jelenléte koncentrálódik a meditációban. Erdei Klárával egyetértve, a műfaj fontos formai ismérvének látjuk, hogy a benne foglalt gondolatvezetés valamely bibliai textusból indul ki az esetek többségében, majd pedig lírai és didaktikus elemeket egyaránt magába olvaszt. Más kérdés, hogy mindez sokféle irodalmi formában (vers vagy próza, monológ vagy dialógus, vízió vagy fohász) jelenhet meg, így a definíció többet, azaz még pontosabban kontúrozott fogalmat nem adhatott. Nem akarjuk azt mondani, hogy egy árnyaltabb és egyértelműbb meditáció-értelmezés nem alakítható ki majd a jövőben, ehhez azonban csakis konkrét vizsgálatok vezethetnek el, olyanok, amelyeket Erdei Klára jelen könyvében bőven találunk.

Ezzel máris a kötet másik nagy érdemét említettük. Az Augustinusszal kezdődő, s a monasztikus rendek körében folytatódó középkori meditációs gyakorlatot Erdei Klára csak fő vonalaiban, de az eddigi nemzetközi szakirodalom széles körű ismeretében tekinti át. Így fő vonalaiban előtűnk áll a meditáció középkori fejlődése, amelynek fő állomásai: Szent Bonaventura, Hugo de Sancto Victore, Clairvaux-i Szent Bernát, Canterbury Anselm, Johannes Fécamp, Guido de Saint Romain ilyen jellegű művei. Joggal szemléli a szerző a 15. századot a meditáció első virágkoraként: Spanyolországban az alumbrados-mozgalom, Itáliában a „devotio moderna”, majd pedig az aszkétikus

élet megújítója, Girolamo Savonarola meditációi jelzik a késő-középkori vallásosság kérdőjeleit, kételyeit, az üdvözülést illető bizonytalanságait. Ennek a szellemiségnek a lezárója Juan Valdés, a nápolyi erasmista kör alapítója, akinek meditációi éppúgy tükrözik a középkor alkonyának vallásos krízisét, mint a reformáció közeledését. Az ő művének bemutatásával zárja Erdei Klára a műfaj középkori történetének áttekintését.

E bevezető-előkészítő fejezet után a könyv további két nagy fejezetben elemzi a műfaj funkcióját a vallásos-önlelemző eszmélkedés terén. Igen ötletes és találó a két fejezetcím. Az első: *Válasz a krízisre: a reformációk*, a második: *A válasz krízise*. Ha van is e címekben némi leegyszerűsítés, az áttekinthetőséget jól szolgálják. A szerző — miként azt a nemzetközi szakirodalom nagyobb része is teszi — a 16. századi vallási élet és gondolkodás nagy megújítói közt Luther, Kálvin és Loyola Ignác egyéniségét tartja számon, az általuk írt elmélkedő jellegű műveket elemzi behatóan. Valóban ők hárman adtak a felmerülő kérdésekre olyan válaszokat, amelyek évszázadokra meghatározták az európai kereszténység egy-egy nagyobb csoportjának mentalitását. Az utánuk következő korszakot, azaz a 16. század végét ugyancsak indokoltan lehet a „válaszok válságának” nevezni, az akkori nemzedék dilemmája épp az volt, hogy tudnak-e az elődök által kijelölt utakon haladni, össze lehet-e egyeztetni az elmélyültebb lelki életet az intézmények és felekezetek újraerősödésével s megmerevődésével. Nyilvánvaló, hogy ekkoriban a meditáció műfaja is változásokon ment át, hiszen a három nagy vallásújító objektívabb, harmonikusabb, optimistább felfogásához képest a század végén több teret kapott a szubjektivitás, a szenzibilitás, a fantázia. Ebből az Arnold Hauser által is meggyőzően fejtegetett tételtől kiindulva Erdei Klára részletesen elemzi a kálvinista, a katolikus, majd végül a lutheránus meditációkat s igen bő idézetanyaggal illusztrálva rajzolja meg fejlődésvonalukat a 16. század második felében.

A kálvinista elmélkedések között természetesen kiemelt helyet kap *Théodore de Bèze* munkássága, zsoltárparafrázisai csakúgy, mint a hét bűnbánati psalmushoz írt prózai meditációi. Úgy hisszük, a nemzet-

közi szakirodalom is nyereségként könyvelheti majd el az itt összegzett megfigyeléseket: Bèze valóban irodalmi rangra emelte ezt a műfajt, retorikai figurákban bővelkedő stílusa esztétikai szempontból is magas színvonalat jelentett, művei ugyanakkor a kálvinizmus hittanát és életfelfogását is kiteljesítették, érzelmi motívumokkal erősen gazdagították.

A katolikus meditációkról szólva ugyancsak értékes és továbbgondolásra érdemes megfigyeléseket nyújt a szerző. A jezsuita meditáció valóban két szélsőséges típus, az aszkétikus és a misztikus elmélkedés pólusai között helyezhető el. Lényeges megállapítás az is, hogy az *Exercitia spiritualia* és a nyomában járó devóció első rendben nem az önmegismerést, hanem az önlegyőzést szolgálja, szemben a kálvini szellemű elmélkedésekkel. S igaz továbbá az is, hogy a 16. század végi lelki krízis nem tévesztendő össze a dekadenciával, hanem inkább olyan „termékeny káosz” az, amely új utak keresésére ösztönözte a kor gondolkodóit és meditációszerzőit.

Egy rövid ismertetés keretei között nem lehet a terjedelmes értekezés valamennyi eredményét számbavenni, ezt majd nyilván megteszi a nemzetközi szakirodalom. Annyi azonban az elmondottak alapján is egyértelműen kimondható, hogy Erdei Klára könyve igen jelentős komparatív irodalomtörténeti munka, amely számos új eredményt hozott. Megfigyelései nem csupán a meditáció műfajára, de az egész 16. századi európai szellemi életre vonatkozóan is gazdagították eddigi ismereteinket. A meditációk ugyanis visszatükrözték a 16. század főbb szellemi folyamatait, a reformátori tanok egyéni befogadását, az egyéni hitélmény kiformalódását is illusztrálták. Végső soron mindez a reneszánsz ember öntudatosodásának folyamata, az az út, amelyen a középkor végi kollektív vallásosságtól a modern kor individuális hitéig lehet eljutni. Ezért mondhatjuk, hogy az értekezés több is, mint „Gattungsbeschreibung”, hiszen az irodalomtörténészeknél kívül az eszmetörténet és egyháztörténet kutatói is hasznos új ismereteket és szempontokat nyerhetnek belőle. Kívánatos lenne, hogy az ilyen irányú kutatások tovább folytatódjanak s a 17. századi meditációk is a mostanihoz hasonló részletességű elemzést kapjanak.

A könyv jegyzetanyaga és bibliográfiája átlagon felüli gazdagságú. A meditációra vonatkozó soknyelvű könyvészet is bizonyítja, hogy a magyar kutató számára mily nagy segítséget jelent, ha az eszményi munkafeltételeket biztosító wolfenbütteli Herzog August Bibliothek-ben dolgozhat, ahol

igen korszerű apparátus segíti a kutatást, főként a nemzetközi szakirodalom áttekintését könnyítve meg ezzel. Külön is említendő értéke a kötetnek az a 28 kép, amely a szöveget illusztrálja, s jelentősen elősegíti a meditációk eszmei hátterének megértését.

Bitskey István

CSETRI LAJOS: EGYSÉG VAGY KÜLÖNBÖZŐSÉG?

Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában. Bp. 1990. Akadémiai K. 373 l. (Irodalomtudomány és kritika)

Fenyő István, Németh G. Béla és Tarnai Andor kötetei után a magyar irodalmi gondolkodás, az irodalomszemlélet történetének újabb fejezetét látja pontosabban, igazabban az olvasó. Csetri Lajos könyve több évtizedes fáradságtalan, több fázisra osztódó, önmaga szüntelen korrigálásával gazdag kutatómunkának, értelmezési kísérletnek rendkívül becses dokumentuma. Nem túlzás, ha Szauder József és Bíró Ferenc monográfiái óta a magyar (késő-)felvilágosodás irodalmi tendenciáinak leginkább meggondolkodtató, legtöbb új szempontot hozó rajzának értékeljük. A következetes vonalvezetés éppen úgy erénye, mint az európai irodalmi kitekintés; a bár oly jelentéktelennek tetsző, de egy adott összefüggésben fontossághoz jutó tény feltárása éppen úgy módszerei közé tartozik, mint az elődök, kortársak nézeteivel való szüntelen szembesülés; ha szükségesnek mutatkozik, tapintatos helyesbítés, az új hangsúlyok határozott kijelölése. Csetri etikus tudósi magatartása vitastílusában példamutató, mindazokat a „perzekutor-esztétiká”-nak bélyegzett kritikusai („kéregkritikai”) jellemzőket tagadja, amelyek olykor még egy Kazinczynak, Kölcseynek és Bajzának kritikusai hitelét is csorbítják. S teszi ezt szüntelen egyezésben és szüntelen ellenkezésben egykori „kazinczyánus” (?) önmagával, mintegy a szövegértelmezés, a „szoros olvasás” nyomán megvilágosodó olvasó gondolati teljesítményének histórikumát is fölvázolja.

Csetri Lajos — teljes joggal — Toldy Ferencel és Kölcseynek a „borzasztólag szép” Kazinczy-pályát méltató beszédével eredezteti a magyar irodalomtudomány ka-

zinczyánus hajlandóságát, Váczy, Czeizel János, Horváth János, majd Szauder József idevonatkozó írásait patikamérlegre téve, s az ellentábor túlzásait, például Németh Lászlónak nem *A tekintélyes ifjú* című, bizonyos tekintetben önarcképjellegű tanulmányát, hanem mindenekelőtt Berzsenyi-monográfiáját, a *Kisebbségben* író- és magyarságtipológiáját idézve, vitatva. Kazinczyánusnak minősíti ama irodalomtudományi hagyományt, amely Kazinczy ortológus-neológus osztályozását elfogadva, Kazinczy ellenfeleit a maradiságban, a feudális osztálytudat provincializmusában marasztalta el, és a nyelvújítás kimenetelében a Kazinczy-elvek győzedelmét láttatta. Továbbá Kazinczyhoz mérte, és hozzá képest minősítette a korszak irodalmát, nem vetve elég súlyt arra a kétségtelen tényre, hogy Kazinczy — mi tagadás — elfogult kritikus, olykor a merev klasszicizmus értékrendszerétől vezetett értékelő volt, akit sorra hagytak el hívei, és aki szinte rákényszerült arra, hogy békét és kiegyenlítést hozzon nevezetes szintetizáló értekezésével.

A lelkiismeretfurdalás okozta büntudat azonban talán mégsem elég magyarázat a közeletbe éppen kilépett Kölcsey és a saját romantikájából is hátráló Toldy „kazinczyánizmus”-ára, s a népnemzeti irány megsabta XIX. századi magyar irodalomtudomány, majd a pozitívizmus kazinczyánus gesztusai is minden bizonnyal többek egy tekintélyelvű, normatív szabályozott irodalomszemlélet önmagát igazoló módszerénél. Mint ahogy Szauder Józsefnek tanulmányai ugyan a hagyományos nézeteiket fejlesztik (sok adattal, újszerűen) tovább, de semmiképpen sem róhatók szám-